

ШЫН

Ниигилел-политиктиг солун

1925 чылдың август 31-де үнүп эгепээн.

№13
(17501)

2008 чылдың
ФЕВРАЛЬ 7,
четверг

Садар өртээ
4 рубль.

Он ийи чыл эргилдезиниң эгези болур Күске чылы-биле!

ШАГАА БУДУУЗУНДЕ: Чазак Даргазының ажил-албаны

Шагаа будуузуңуң хундулуг аалчызы – ТР-ниң Чазак Даргазы Ш.Кара-оол малчыннарның кыштаанда.

ОЛБУК ХЭЭЛИГ ОРГУ-ШӨЛГЕ

Февраль 5-те ТР-ниң Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол Улуг-Хем кожуунда күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгези «Эйлиг-Хемниң» малчыннары кыштаглаашкынны кандыг байдалдыг эртип турары-биле таныжар, тус черде көдээ ажил-агыйның айтырыгларын өөренип көөр сорулгалыг үнүшкүннү кылган.

Эйлиг-Хемниң Оргу-Шөлде кыштаглап турар Тыва Республиканың алдарлыг малчыннары Лариса Кыргыс-Саяна Куспаккай болгаш Антон Кыргыс-Саян Комбу оларның аал-оранының Шагаа аалчызы болган Чазак Даргазын уткуп-хүлээп алганнар. Шагааның чаагай чаңчылдары, удур-дедир амыр-менди, чолукшулга езулалдары ала-чайгаар малдың кыштаглаашкын айтырыгларынче углай чугааны ужуктапкан. Ужур-ажылгага КУБ «Эйлиг-Хем»-ниң удуртукчузу Саяна Хандываа Чазактың талазындан малчыннарның

акша-шалың айтырыын шиитпирлежи бээрин, бир малчынга онааштыр айда ажил төлөвин 3 муң рубль кылдыр тургузуп бээриниң дугайында ниити дилегни кириген. Оон аңгыда, мал дузу чедишпейн турар. Ону Өвүрүнүс Дус-Дагдан сөөртүрүңге кывар-чаар чүүл, бензин негеттинер, ол кадында дустан өртек-үнези хөлүн эрттир аар болуп турар, бөрүлөр база амыр-дыш бербестээн дугайында айтырыгларны малчыннар көдүргөн.

Эйлиг-Хемде тус черниң агаар-бойдузунга тааржыр ангор уксаалыг өшкүлөрү 19 коданнар-

да өстүрүп турар. Бо чылын кыштаглаашкынче ниитизи-биле 6 муң 722 баш мал кирген, оон иштинде 3 муң 303 баш төрүүр өшкү бар. Бир эвес хуу малды кадыптар болза, ангор уксаалыг өшкүнү баш саны 10 муң ажа бээр. Бо кышты хүр-менди, шаптаразын чок ажып эртип аары — көдээ бүдүрүлгениң кол сорулгазы.

Чогум күрүнениң талазындан мындыг хевирлиг бүдүрүлгелерге шуут дуза чок дээр болза шын эвес. КУБ «Эйлиг-Хем» чылдыңна малдың дотация акшазын ап турар. Федералдыг бюджеттен бир башка онааштыр 1500 рубльди, тус черниң бюджетинден төрүүр өшкү дээш 150 рубльди ап турар. Акшаже шилчидерге, 1 миллион 300 муң рубль хире.

(Уланчызы 2-ги арында).

КҮРҮНЕ ДУМАЗЫНЫҢ ДЕПУТАДЫ — РЕСПУБЛИКАДА

Күрүне Думазының депутады Лариса Шойгунуң чон хүлээп алыр чери дүүн ажылын эгелээн. Ол-ла хүн Лариса Шойгуну ТР-ниң Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол хүлээп алган. Ужур-ажылга үезинде республиканың мурнунда турар чугула социал-экономика сорулгаларны күүседириниң болгаш сонгукчуларның чагыгларын боттандыраарының талазы-биле депутаттың база күүсекчи эрге-чагырга органнарының кады ажылдажылгазының айтырыгларын чугаалашканнар.

Тываның депутады Күрүне Думазында Кадык камгалалының талазы-биле комитетте кирген болгаш кадык камгалалында болгаш социал төлөвилелдерде шиитпирлээр социал айтырыглар талазы-биле иштики комитетти ол удуртуп турар. Оон аңгыда ол хоойлулар чогаадыр ажыл талазы-биле Күрдуманың эксперт чөвүлелиниң кижигүнү.

Депутаттың чон хүлээп алыр чериниң ажылының дугайында Лариса Шойгун мында деп чугаалаан: «Сонгукчулар-биле амы-хууда харылзаа чокта депутат кижиниң ажылы болдунмас. Ынчангаш мен республикага үргүлчү кээрин кызыдар мен». Күрүне Думазының депутадының дузалакчызынга «Чаңгыс демниг Россия» партиясының идепкейлиг ажылдакчызы Марина Фирсова ажылдаар.

Дина ОЮН.

ХЕЙ-АЪТ ТУКТАРЫ КИИСКЭЭН

Февраль 3-те «Тываның «Ирбизи» Мерген Кончукка удурткан бөлүк ак-көк меңгилерлиг Мөңгүн-Тайганың бажынче үнүп, Тыва Республиканың, Россия Федерациясының, «Чаңгыс демниг Россия» партиясының туктарын база 5000 ажыг кижиниң ады кирген чоннуң хей-аът туктарын чедиргенер. Бо бөлүк-биле «Убса-Нур» федералдыг биосферлиг заповедниги директору Владислав Канзай, оон ажылдакчызы Буян Саая, аныяк альпинист Шолбан база чорааннар. Агаар-бойдус нарын байдалдыг, бораанныг, хаттыг турзадаа, сорулга күүсеттинген. Тыва чоннуң сүлдези Күске чылында бедик болурунга бүзүрел быжыглаттыганын.

Бистиң корр.

Байыр чедириишкннери

Шагаа-биле, хундулуг чонум!

Республиканың хей националдыг бүгү чонунга моорлап келген чер олуттук, чаңгыс ак меңгилер Сарыг Күске чылын уткуштур Тыва Республиканың Чазаның мурнундан Шагаа будуузуңуңде ак кадакты сунуп, чолукшудум.

Бистиң ада-өгбелеривистиң бурун шагдан ажыглап келгени кыдат, моол, тибет календарыларга демейлешкек, 60 чыл эргилделиг чыл санаашкыны езугаар Күске чылының башкы херелдери ораны-выста дээп келди.

Бурунгуларывыстың хайгааралы-биле алырга, Күске чылында шала кандаашкынныг-даа болур болза, бүгү-ле талазы-биле ол чедимчелиг чаагай чыл болур. Күске чылы улуг эргилдениң эгезин алган болгаш, чонувустуң амыдыралының деңгелиниң бедиринге бүзүрел улуг. 2008 чылды Россияда өг-бүлө чылы кылдыр чарлааны улуг ужур-уткалыг. Бисте чаштар чыл эгезинден бээр хөйү-биле төрүт-түнүп турары өөрүнчүг. Бо чылын

республика иштинге Хөөмей чылын чарлаанывыс дээрге, бурунгу тыва уран чүүлү делегей деңгелинге чедир бедик кылдыр көдүреринге дөгүм болур.

Чонувустуң Күске чылында улуг чаартылгалар болур дээн чаагай бүзүрелинде боттук барым-даалар бар. Март айда Россия Федерациясының Президентизиниң сонгулдалары болур. Аңаа чаңгыс эвисте база катап мөөң-нээривис негеттинип турар. Субъектилер бодун хандырынар апарган үеде республиканың хөгжүлдезинге Россияның Чазаның боттук дузазы эргежок чугула. Март айда Тываның Чазаның Россияның Чазаның мурнунга республиканың социал-экономика байдалын илеткээр. Күрүнеден бүгү таланың деткимчезин алыр таарымчалыг байдал шак ынчаар тургустунуп келген.

Шагаа-биле, хундулуг чонум! Республикавыстың хей националдыг чону Күске чылында буян-кежиктиг, бедик сүлделиг болзун деп йөрөдүм!

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш.КАРА-ООЛ.

Тываның хундулуг чурттакчылары!

Улусчу байырлал Шагаа-биле чүректиң ханызындан изиг байырымны чедирип тур мен.

Чөөн чүк улустарының чыл санаашкыны-биле Чаа чылды уткууру чаартылгалар болгаш кижиниң сагыш-сеткил, угаан-бодал арыглаашкыны-биле холбашкан болур болгаш чүректиң согуу-биле кады

бүгүдени өөрүшкү база келир үеде эки чуртталгага идегел хаара тудар.

Ээлчеглиг эргилдениң он ийи чылының эгези Күске чыл бистиң шуптувуска чечектелишкнниң болгаш чаагай чоруктуң, республика болгаш чуртка социал-экономика кедүрлүшкүннүң база сагыш-сеткил сайзыралының чылы болур болзун.

Ханы хундуктел-биле,

В.ЧЕРНЫШЕВ,

Тыва Республикада Кол федералдыг инспектор.

Хундулуг чаңгыс чер-чурттугларым!

Ак айның Шагаа байырлалын таварыштыр чүрээм ханызындан изиг байыры чедирип тур мен!

Үнүп оран Сарыг Күске чылы 12 чыл эргилдезиниң эгези болуп, бурунгу өгбелеривистиң ыдыкшы-дып арттырган ынак, күзелди-биле манаарывыс байырлалывыска онзагай шынары ол кириген. Чонувустуң чаагай чаңчылдарының

дээжизи болур Шагаа-биле бедик деңгелге, корум-чурумнуг болгаш өөрүшкү-манайлыг уткуп байырлаалыңар.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының депутаттарының өмүнээ-зинден Силер бүгүдөгү кел чыдар Шагаа таварыштыр амыр-тайбын, тодуг-догаа амыдыралды, кадык-шылды болгаш аас-кежикти күзедим! Шагаа-биле!

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Даргазы Х.МОНГУШ.

Хундулуг чаңгыс чер-чурттугларым!

Тыва Республиканың Хоойлу-жудулга палатазының депутаттарының мурнундан национал байырлалывыс Шагаа таварыштыр сеткилимниң ханызындан байыр чедирерин чөпшээр көрүңер!

Шагаа байырлалын бистиң чонувус бурун шагдан бээр чаартылга-биле, сеткил-сагыштың арыглаашкыны-биле болгаш эң-не дидим күзелдерниң боттанышкыны-биле холбап, эки чүүлдерге идегел-биле уткуп, байырлап чораан.

Шагааны өг-бүлө бүрүзүңде

уткуп, оон езулалдарын сагып турары дээрге байырлалдың нептереп турарың демдээ-дир. Чүге дээрге өзүп олурар чаштын, келир салгалдарның мөзү-шынары, чаңчылдары өг-бүлезинге хевирлеттинип эгелээр болгай.

Сеткилимниң арындан Силер бүгүдөгү Шагаа таварыштыр экини күзедим! Кел чыдар Сарыг Күске чылы өг-бүлө бүрүзүңге тайбыңны, кадыкшылды, улуг-бичениң аразыңа хундуктелди, чедимчени хайырлаар болзун, а нитилеливиске, чер-чуртувуска сайзыралды күзедим! Курай! Курай!

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлу-жудулга палатазының Даргазы В. ОЮН.

Бо чылдың март айда Россияның Чазаның хуралына Тываның социал-экономиктиг хөгжүлдээзиниң айтырыын чугаалажыр. Чазактың планынга бо айтырыгны кирир дугайында шийтирнэ Тываның Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оолдун дилээн езугаар хүлээп алган.

РОССИЯНЫҢ ЧАЗАА ТЫВАНЫҢ ХӨГЖҮЛДЕЗИНИҢ АЙТЫРЫН ЧУГААЛАЖЫР

Россияның Президентизи Владимир Путинниң резолюциязы 2010 чылга чедир Тыва Республиканың социал-экономикаын хөгжүдериңиң программазынга улуг ролун ойнаан.

Федералдыг күүсекчи эрге-чагырга органынга регионнуң социал-экономикаын чугаалажырын киригени дээрге, оон экономикаын хөгжүдериңе федералдыг деткимчени алыр аргалыгын көргүзүп турар. «Федералдыг деткимче чокка республиканы хөгжүдери кончук нарын болуп

турар. Кандыг угланышкынныг болгаш кандыг хевирлиг деткимчени Тывага көргүзерин март айда Москвага Россияның Чазаның хуралы шийтирилээр» деп, Шолбан Кара-оол чугаалаан.

Россияның Чазаның хуралына кылыр илеткелди белеткээр ТР-ниң Чазаның Даргазының бирги оралакчызы Сергей Тен удурткан ажылчын бөлүктү республиканың Чазаның Даргазының айтышкыны-биле январь 31-де тургускан.

Дина ОЮН.

ОЛБУК ХЭЭЛИГ ОРГУ-ШӨЛГЕ

(Төңүзү. Эгези 1-ги арында).

Чазак Даргазы малчыннарга Шагаа-биле байыры чедирип, бо үениң байдалы-биле мал ажыл-агыйы Тывада үндезин ажыл-агый дээрзин бадыткап турар төлээде, күрүнениң талазындан бүгү-ле талалыг деткимчени көргүзерин чугаалаан.

Ажыл-агыйжы ужуражылга соонда, Оргу-Шөлдүн малчыннарының Шагаазы, байырлалдың оюн-тоглаазы, мөөрейлери хайнып үнгөн. Шолбан Валерьевич аал чанында кадыр дагны доруг аъттыг одуртур үнгөш, кадатче үндүрген малды барааннап, өгбелерниң бурун шагдан дагып чораан ыдыктыг черлерни тегерип көргөн.

Хемчээли беш-алды хар хире ирт дег көдүрер-дашты мал эмчизи Юрий Оруспай хөрек ажыр көдүрүп, мөөрейниң тиилекчизи болган. Шагааның кол башкарыкчызы, арат Тамара Чечек-оолдун чугаазы-биле, Хаван чылы чогуу чүгээр эрткен, күс чылыг болган. Чылдың башкы айынга чедир, чүгле сөөлгү хонуктарны санавакка, дыңзыг сооктар болбаан деп болур. Кыштаглар шупту дагылыг ыжык черлерде, Улуг-Хем унунга сооктар чамдык хүннерде 47 градус чедип турда, чижээ, Оргу-Шөлге эң-не күштүг сооктар чүгле 30 градус четкен. Арткан хүннерде аал долгандыр мээстерде 12-18 хире градус, барык час деп болур. Ынчангаш шагаачылар частың баш-

Ш.Кара-оол аал чанында кадыр дагны доруг аъттыг одуртур үнгөш, кадатче үнгөн малды барааннап, өгбелерниң бурун шагдан дагып чораан ыдыктыг черлерни тегерип көргөн.

кы хүннерин көре бергеннер. Февраль 7-де Эйлиг-Хем сумузунга малчыннарының ниити Шагаазы эртер. ТР-ниң Чазак Даргазының парлалга албаны.

Улуг ирт дег көдүрер-дашты мал эмчизи Юрий Оруспай хөрек ажыр көдүрүп, мөөрейниң тиилекчизи болган.

Февраль 5-те № 12 «ШЫН» солунда парлаттынган кыйгырыгларны бистиң номчукчуларывыстың, бижикилеривистиң деткээн бодалдары, санал-оналдары

ЭРИГ БААРДАН САГЫШ ЧОВААШКЫН

ТР-ниң Камбы-ламазы Джамбел Лодойнуң база РФ-тиң Элээр чорук болгаш кадыкшыл ниитилелиниң Тывада салбырының удуртукчузу Н.Б.Тырык-Караның Шагаа байырының бүдүүзүнде тыва чонга кыйгырыын «Шын» солундан улуг чөпсүңүг-биле номчудум. Камбы-ламавыс өгбелеривистиң салгал дамчыдып арттырып кааны сарыг шажынны, оон чырык өөредин төрөөн чонунга суртаалдаар буянныг ажылды кылып турар. Оларның үлөзи бүдүңгү, чоруу чогуңгур-ла болзун! Шагааны, шынап-ла, аш-чемниг, оюн-тоглаалыг, аржаан-артыштыг арыгланым уткуулунар!

Зоя НАМЗЫРАЙ,
чочаалчы.

ҮЛЕГЕРЛИГ БОЛУУЛУҢАР

Шагаа дээрге, тыва чоннуң шаг-шаандан тура байырлап келген езу-чаңчылы болгай.

Байырлалдың бүдүүзүнде бистиң өгбелеривис аал-оранын, ал-бодун, сагыш-сеткилин, угаан-сарылыын аштап-арыгланым, аштыг-чемниг, оюн-тоглаалыг, ыры-шоорлук кел чыдар Чаа чылды уткуурунга белеткенир турган. Ол дүне арага-таакпы, угаан тенидер, эзиртир суксун ишпес, ажылгавас, эң арыг идик-хептиг, бодалдарлыг, күзелдерлиг уткуур. Чаа чылды канчаар уткуп алыр сен, ол чыл шак ыңдыг чыл болур дээн үлегер-демдек езу-чаңчылывыста бар.

2008 чыл бистиң чуртувуста Өг-бүлө чылы болгай, ынчангаш бодум аныяк-өскеннерни өөредип-кижизидип чоруур башкы болгаш ада-иелерден дилээрим болза, чаа өзүп олурар ажы-төлүвүске, келир үеде бистиң салгалдарывыска чүгле эки үлегер-чижээ көргүзүп чоруурун күзөдүм. Чүгле ынчан Тывавыс сайзыраар, сынывыс хөндүрлүр.

Розалия ДЖАЛИЛОВА,
Кызылдың №12 школазының төөгү башкызы.

ЫДЫКТЫГ БАЙЫРЛАЛДА

Тывалар Шагаа хүнүнде аш-чем кылып, бот-боттарын хүндүлөжип, тевектеп, дагдан чунгулап, тоол, тывызык ыдарынга мөөрей-лежип, хонук-хонуу-биле байырлап чорааннар. Бо дугайын бистиң Эрзин, Тес чурттуг, ам-даа аравыста чурттап чоруур хоочуннар маадыр ие Чедей Хурагандаевна Баткар, партия, совет органнарга хей чыл ажылдаан Зоя Папагаевна Аракчаа, Серен-Долума Агаа-Санааевна болгаш өскелер-даа бадыткап чугаалаарлар, ол ышкаш сураглыг чогаалчывыс С.Сарыг-оолдун «Аңгы-оолдун тоожузу» деп номунда база бижээн.

Ол шагда арага аймаан чок турган деп болбас, сүт-сааны элбек аалдарга сүт арагазы, оон аңгыда кыдат садыгжыларның эккеп турганы «кара арагазы» база турган. А ону Шагаа хүнүнде ижер деп чүве кымның-даа бажынга кирбейн чораан, ону ижери сүзүк-чүдүлгеге таарышпас-даа турган дизе, чазыг чок боор.

Ынчан ал-бодувус-даа кадык боор бис, озал-ондак-даа, кем-херек үүлгедишкенин-даа болбас, бурунгуларывыстың сүлдес-сагызыны-даа арыг турар.

Сириңмаа ЧООДУ,
тыва парлалганың хоочуну.

2008 чылдың март 2-де РФ-тиң Президент соңгулдалары-биле чергелештир ТР-ниң Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының ийи округунга, Төлээлекчилер палатазының 8 округунга депутаттарның катап соңгулдалары болуп эртер.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ УЛУГ ХУРАЛЫНЫҢ ХООЙЛУЖУДУЛГА БОЛГАШ ТӨЛЭЭЛЕКЧИЛЕР ПАЛАТАЛАРЫНЫҢ ДЕПУТАТТАРЫНГА КАНДИДАТТАР

Вячеслав Андреевич УШКАЛОВ

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга Кызылдың Правобережный №4 соңгулда округундан депутаттың кандидаты

Россия Федерациязының алдарлыг эмчизи, кезер эмчилерниң «Алдын скальпель» дээди шаанналының эдилекчизи. Эмчиниң «хора чедирбе» дээн дүрүмүн амыдыралынга удуртулга болдуруп чоруур.

Хүндүлүг чаңгыс чер-чурттугларым!

Сеткилимниң ханызындан Шагаа-биле байыры чедирип тур мен. Силерниң өг-бүлөңерге тайбың, эп-найырал, кадыкшыл болгаш байлакшыл, а ниитилеливиске корумчурум, сайзырал болгаш келир үеви дээш бүзүрел доктаазын! Кижиги бүрүзүңүң, өг-бүлө бүрүзүңүң төлөптиг амыдыралы дээш!

Шагаа байырлалы-биле!

(Халас парлаан).

Андрейан Дугарович ДОДУК

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазынга Тес-Хемниң №16 соңгулда округундан депутаттың кандидаты

Эргим, хүндүлүг бүгү Тывада төрөл чонум база Тес-Хем, Эрзин кожууннарда соңгукчуларым Силерге үнүп кел чыдар чоннуң чырык байырлалы Шагаа-биле изиг байыры чедирип, Үш Эртинелер Силер бүгүдени айыыл-халап, аарыг-аржык болгаш өске-даа бакла чүүлдерден үргүлчү-ле камгалап турзун деп йөрээп, сагыш-сеткилдерге, ал-боттарыңарга амыр-тайбыңны, аас-кежикти күзөдүм.

Мээң кол сорулгам болза, делегейде алдаржаан бай чурттуг, онзагай чараш езу-чаңчылдарлыг, чымчак сеткилдиг, тускай төөгүлүг чонумнуң ажыл-амыдыралы бо турар байдалдан бедик деңгелге турарын чедип алыры, оларның эрге-ажыын бүгү талалыг камгалаары болур. Силер бүгүдеге бедик хей-аътты, аас-кежикти йөрээдим.

(Халас парлаан).

Светлана Седип-ооловна МОНГУШ

ТР-ниң УХ-ниң Төлээлекчилер палатазынга Чаа-Хөл №120 округтан депутаттың кандидаты. Чаа-Хөлдүн чонунга Шагаа-биле ак орукту, аас-кежикти күзөдүм, соңгукчуларны мени дээш бадылаарынче кыйгырдым.

(Халас парлаан).

БУЯНЫҢАР ДЭЭШ...

Эргилделиг он ийи чылдың эгези Күске чылын уткуп турар Шагаа байырлалы-биле Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлужудулга палатазының комитет даргазы Роза Доржуевна Дегеге, Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатазының Даргазы Хонук-оол Доржуевич Монгушка сеткиливис ханызындан изиг байырывыс чедирип олур бис.

Тыва чон амыр-тайбың чуртталгалыг, ажыл-агыйлыг, ажы-төлдүг, азыраан малдыг, сүстүмө ойт-сигенниг чурттуг, кожа-хелбээ чону-биле элтигнайыралдыг чорзун дээш кылып чоруур буянныг ажыл-ижиңерге чедиш-киннерни, өг-бүлөңерге аас-кежикти, ал-бодуңарга быжыг кадыкшылды күзөп тур бис.

Чөөн-Хемчик кожууннуң Чыргакы сумузунуң чурттакчылары.

Вячеслав Севек школары чылдарында бодун сөөлүндө барып эртемден болур деп бодабайн-даа чораан. Ынчалза-даа ооң дээди өөредилге черинге өөредилгези, оон ыңайгы салым-чолу бо аныяк кижини эртем-шинчилел ажилдары-биле быжыг доңнаштырган. Ол бо хуннерде экономика эртемнеринин кандидаты, доцент эртем аттарлыг. ТывКУ-нуң аныяктар аразында кончук неперектей апарган экономика болгаш менеджмент кафедрасының эргелекчизи болуп ажилдап турар.

Бистиң бо маадырывыс бичии-зинден эгелээш, өске үе-черге эш-өөрүндө улуг-даа ылгал чок, чаңгыс аай орукту эрткен. 1981 чылда Чадаананың №3 сес чыл школазын дооскаш, Кызылдың КПУ-1-ге өөредилгезин уламчылаан. Аңаа баштайгы тускай ортумак эртемниң – тракторист-машинистин дипломун холга алган. Оон ыңайгы оруу база ол үениң аныяктарындан улуг-ла ылгал чок болган: төрөөн «С.К.Тока» совхозунга трактористеп ажилдаан, 1985-1987 чылдарда шериг хүлээлгезин эрттирген. Оон халажып келгеш, кезек үеде совхозка тудугжулап ажилдап турган.

Вячеслав бичиизинден-не өөрениринге сундулуг, чогаадыкчы ажил-ишке сонургалдыг кижиге болган. Сөөлүндө улуг кижиге апаргаш, техника азы тудуг-биле холбашкан тускай эртем чедип алырын күзеп чораан. Оон-на ийди-биле 1988 чылда Красноярскин поли-техниктиг институтунуң Кызылда салбырынче кирип алган. Аңаа «Улетпүр болгаш хамааты тудуг» мергежилинге беш чыл өөрөнгөш, ону инженер-тудугчу болуп дооскан. Ынчалза-даа институтка өөренип тургаш-ла, эртем-шинчилел ажилдарына тодаргай түннелдерни чедип ап эгелээш доозукчуну удуртулга башкыларның сүмези-биле дээди өөредилге черинге ажилдадып арттырган. Аныяк специалист оон эгелээш, эртем-биле шыңгыы «халбактанчы» берген.

Вячеслав Кыргысович Севек дээди өөредилге черинге башкылап ажилдап эгелээштен бээр 15 чыл эрткен. Улус мындыг таварылгада «он бээр хөй-ле суг аккан» деп чугаалажыр. Ол үениң иштинде Санкт-Петербуртта күрүнениң экономика болгаш саң-хөө университетинге «саң-хөө болгаш чээли» мергежилге ийиги дээди эртемни чедип алган, а 1999 чылда ол-ла хоорайда күрүнениң архитектура-тудуг университетинин аспирантурасына хундүскү салбырга үш чыл өөрөнгөш, «экономика эртемнеринин кандидаты» эртем адын «Тудугга лизингини ажилгаарының экономиктиг онза талалары» деп темага камгалап алган. 2000 чылдан бээр Петровский эртемнер болгаш уран чүүл академиязының кежигүнү. 2001 чылда Россияның эртемнер талазы-биле аттестация комиссиязы аңаа доцент эртем адын тывыскан. Олут орбас эртемден башкы үш чыл бурунгаар Москва хоорайда РФ-тин Чазаның академиязының чанында мергежил үнелелин институтунга (Москва хоорайда) экономист бөлүккө «бүдүрүлгө (бизнес) үнелекчизи» мергежилди база чедип алган.

Бодунуң билиин доктаамал бедидип, үргүлчү өөренип чоруур улус бо бүгү чүүлдерни чедип алыры ындыг-ла амыр эвес дээрзин эки билирлер. Кезээде эртем-шинчилел ажилдары азы өскээр чугаалаарга, чогаадыкчы езу-биле ажилдап өөрөнгөн улус ындыг: чаңгыс черге доктаавас, чүгле бурунгаар-ла, бурунгаар дээр...

В.К.Севек ТывКУ-нуң инженер-техниктиг факультетинин баа-

занынга үениң негелдези-биле «Экономика болгаш тудуг бүдүрүлгелеринге башкарылга», «Бухгалтер учеду, анализ болгаш аудит» чаа мергежилдер ажиттынганы-биле экономика болгаш менеджмент кафедрасын 1999 чылда үндезилеп тургускан. Бо хуннерге чедир ооң солчулга чок удуртукчузу, башкарыкчызы. 2003 чылда кафедраның база үстүндө чаа бижеэним ийи мергежилдерниң баазанынга экономика факультетин үндезилээн, ол-ла чылдың декабрь айда кафедраның чанынга «Экономика болгаш улус ажил-агыйының башкарылгазы» деп мергежилге аспирантураны ажиткан.

Эртемден башкы кафедра

ХӨГЖҮЛДЕНИ ЭРТЕМГЕ ҮНДЕЗИЛЕП ТУРАР

эргелекчизи албан-дужаал-биле чергелештир ТывКУ-нуң экономика факультетинин деканы болуп, барык 4 чыл иштинде, мергежил бедидер факультетинин деканынга чыл ажыг үеде дакпырлап ажилдаан. Экономика кафедрасы ажиттынгаш, дөрт чыл ажып турда, өөредилге ажилын эки органи-застаар сорулга-биле ооң баазанынга база бир, бо удаа «Бухгалтер учеду, анализ болгаш аудит» кафедраны үндезилеп тургускан. Бо бүгү ажилдарга, В.К.Севектин ролю, эгелекчи чоруу улуг. Ол университетке бир дугаар ортумак болгаш дээди эртемниң баазанынга 3 чылда өөредилгениң кыска планын ажилдап кылгаш, 2001 чылда херек кырында боттандырып эгелээш.

Бо хуннерде кафедра кежигүн-неринин аразындан В.К.Севекти санавакка, 5 башкы: Валерий Опанович Ооржак, Валерия Тараачиевна Ликтан, Мерген Кыстай-оолович Соян, Александр Григорьевич Мордвинков болгаш Дозур-оол Лайзапович Тинмей экономика эртемнеринин кандидаты аттарлыг. Д.Л.Тинмей мырыңай ТывКУ-нуң профессору, Кызылдың экономика колледжинин директору. 9 башкы ТывКУ-дан дашкаар улуг дээди өөредилге черлеринде аспирантураларда өөренип турар. Оларның чамдыктары эртем адын камгалаарының кырында келген.

Кафедраның башкылары студенттерге билиг берип, оларның биле хүн бүрү ажилдаарындан аңгыда, боттарының шилип алган темаларына эртем-шинчилел ажилдарын доктаамал чорудуп турар. Ол-ла сорулга-биле В.К.Севектин эгелээшкени-биле ТывКУ-нуң экономика болгаш менеджмент кафедрасының чанынга РЭА-ның Сибирь салбырының Бойдус курлавырларын комплекстиг шиңгээдип алырының Тыва институту-

биле кады Регионалдыг экономиканың эртем-өөредилге лабораториязын 2007 чылдың май айда тургускан. Ук лаборатория, эргелекчизи э.э.к. М.К.Соян, эрткен чылын Россияның гуманитарлыг эртем фондузунуң 100 муң рубль грантызын ойнап алгаш, «Бүдүрүлгө комплекзинин хөгжүлденин үрө-түннелдинин демдээ болгаш ооң ТР-нин социал-экономиктиг байдалына салдары» деп төлөвилелди (шинчилел ажилын) боттандырып турар. Ол ышкаш «ТР-нин экономиктиг хөгжүлденин негеттинер специалистерге хамаарыштыр баш удур көрүүшкүн» талазы-биле күрүнө чагыын база боттандырып эгелээш.

Сөөлгү чылдарда республиканың кожууннары тус черлерин социал-экономиктиг хөгжүлденин программаларын ажилдап кылган. Бо программалар эртемге үндезилээн экспертизаны кафедрага ыяап-ла эртип турары кончук шын деп В.К.Севек санап турар. Эртемденнер тус черлерин программаларының кошкак болгаш эки талаларын чиге илередип, оларга чугула сүмелерни кадып турары, шынап-ла, сонургалдыг улуска артык эвес.

Кафедра сөөлгү чеди чылдарда шинчилел ажилдарын колдуу 3 угланышкын-биле чорудуп турарын демдегеп каайн. Оларның шуптузу республиканың экономиктиг хөгжүлдени-биле холбашкан. Чижээ, чүгле эрткен чылын кафедраның башкылары 23 эртем ажилдарын янзы-бүрү солун-сеткүүлдерге парлаткан, 2007-2008 өөредилге чылының бирги чартында 7 өөредилге-методиктиг литератураны чырыкче үндүрген. Оларның дөгөрезинин аттарын, темаларын маңаа бижеэн ажыг чок деп бодап тур мен.

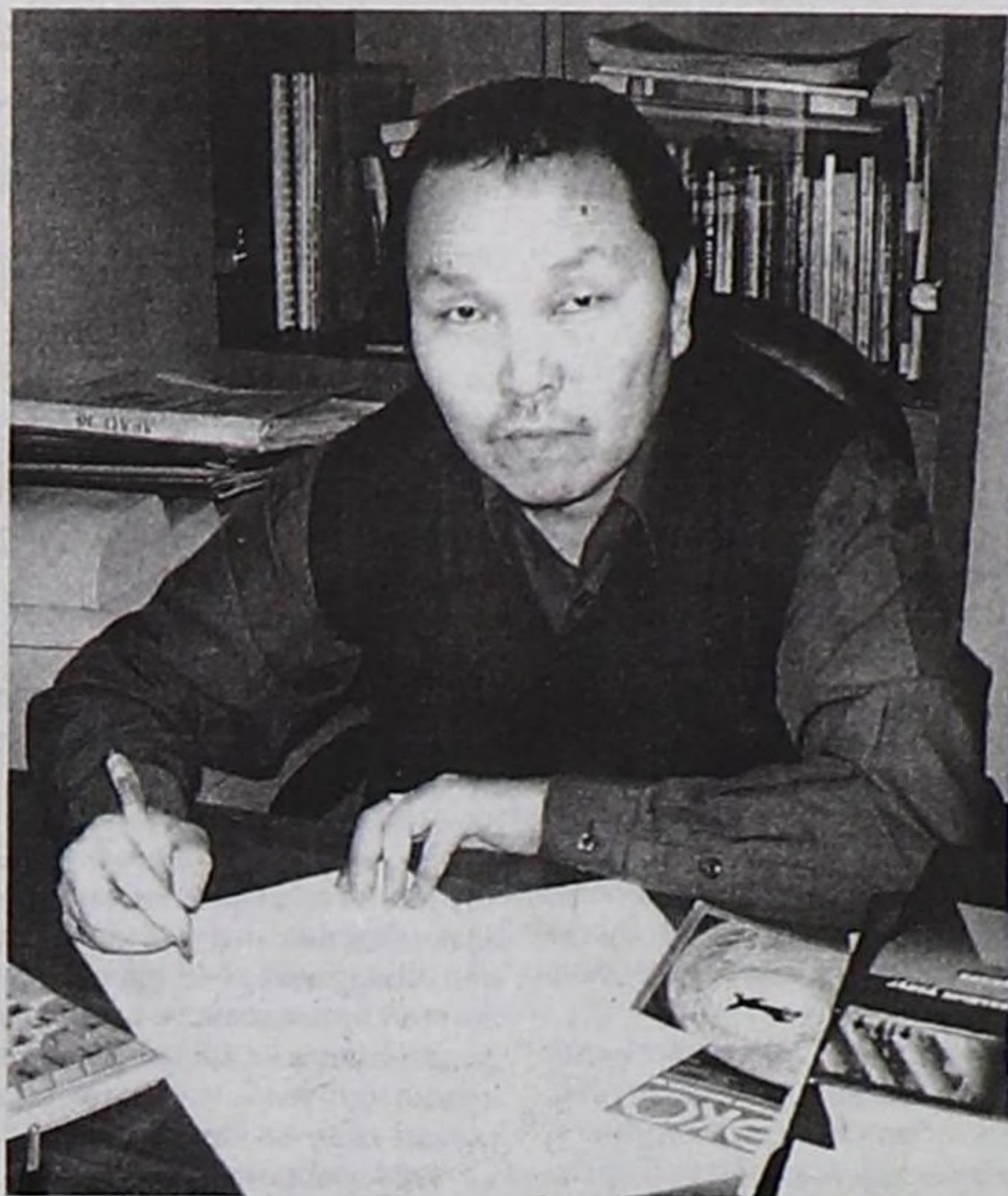
Экономика болгаш менеджмент кафедрасының башкылары 2002-2007 чылдарда «Регионнуң

кол бүдүрүлгө фондуларын катап тургузары» деп темага эртем-шинчилел ажилдарын чоруткан. Ол үениң иштинде башкылар А.Г.Мордвинков, М.К.Соян, Ш.Ч.Соян аңгы-аңгы темаларга эртем аттарын камгалап алган, ийи кижиге: В.О.Ооржак биле Д.Л.Тинмей монографияларын үндүрген. Билдингир эртем сеткүүлдеринге 19 ажилдарны кафедраның башкылары, ооң иштинде 4 студент парлап чырыткан. Ол улуг эвес кафедрага багай эвес көргүзүр. Улуг сеткүүлдерге парлаттынып турар эртем-шинчилел ажилдарының чыл санында көвүдөп турары демдеглексенчиг.

Чоокта чаа университеттин Эртем-техниктиг чөвүлели кафедраның «2008-2013 чылдарда Федерацияның субъектизинин социал-экономиктиг хөгжүлденин үрө-түннелдиг оруктары» деп эртем угланышкынын бадылаан. Бо ажилдарның удуртукчузунга кафедра эргелекчизи В.К.Севекти томуйлаан. Ынчал кээрге, эртемденнин, ооң кады ажилдап турар эштеринин чоокку беш чылда университетке чорудар эртем-шинчилел ажилдарының уг-ши билдингир апарган, а Вячеслав Кыргысович боду 2007 чылдың декабрь айда Санкт-Петербуртта күрүнениң архитектура-тудуг университетинин тудугда экономика кафедрасынга эртем доктору ат камгалап алыры-биле быжыг-ланып алган. Ол бо удаа «Федерацияның субъектизинин инвестиция-тудуг комплекзинин хөгжүлденин үрө-түннелдиг оруктары» деп темага шинчилел ажилдары чорудар. Ынчал кээрге, эртемден башкының чоокку дөрт чылда шинчилээр ажылы тодаргай-дыр, а Вячеслав Кыргысович Севек сорулга салдынганда, ону ыяап-ла чедип алыр чаңчылдыг кижиге.

Юрий КӨК-ООЛ.

Авторнуң тырттырган чоруу.

Тываның билдингир партия, совет болгаш хөй-ниити ажилдакчыларының бирээзи Күжүгет Серзеевич Шойгуга шагда-ла чылыг сөстөрни «Шын» солунну дамчыштыр сөглөксээн улус бис. Ам Шагаа байырын таварыштыр ат-сураглыг чаңгыс чер-чурттуу-вуска Бай-Тайганың Кара-Хөл сумузу чурттуг Чымба Күжүгеттин ажы-төлү сеткиливис ханы-зындан Күжүгет Серзеевичиге изиг байырывысты чедирби-шаан, өг-бүлезинге аас-кежикти, кадыкшылды күзедивис.

Чагаалар аразындан

АК ОРУКТУ
КҮЗЕДИВИС!

К.С.Шойгуга болгаш ооң өөнүн иштинге бүгү Тываның чону кайгамчык оолду – Россияның Маадырын чырык черге чаяп, кижизидип өстүргени дээш мөгейип чоруур дизе, частырыг черле болбас. Бис база аңаа аажок чоргаарланып, өөрүп чоруур бис.

Күжүгет Серзеевичинин бижеэни «Танды-Тыва. Хөлдөр болгаш ак-көк хемнерин чурту» деп номун канчаар-даа аажок улуг өөрүшкү-биле номчудувус. Ында К.С.Шойгу бодунуң даайы болуп бистиң ачавыс дугайында «Ыдык-тыг Чымба хелинниң чечен чугаалары» деп эгеде элбээ-биле бижеэнин харамдыгып номчуп, хөй-ле төөгүлүг ужур-уткалыг болгаш солун чүүлдерни билип алдывыс. Төрөөн черивис, төрөл чонувус дугайында биливиз бо номнуң ачызында байыды.

Ынчан 1960 чылдар эгезинде Алашка аалывыска «улуг аалчылар – Шойгу дарга суг келген» деп авам-ачам дүвүрөп чоруп турарын сактыр-дыр мен. Орус кижилерни-даа аалывыска бо-ла эдертип кээр турган. Чогум кымнарыл, чүү дээш кээп чугаа кылып турарының утказын-даа билбес мен. Күжүгет Серзеевичинин номун номчааш, билип алдывыс. Ачамның дугайында бижеэн чылыг, чымчак сөстери дээш, өөрүвес аргавыс-даа чок. Төрөл аймаавыста мындыг мерген угаанныг, хүндүлүг кижиге чурттап чоруурунга, дыка-ла чоргаарланыр-дыр бис.

Бистер Чымба Күжүгеттин ажы-төлүндө ам үш угбашкы арткан бис: улуг угбавыс бүгү назынында мал-маган-биле халбактанчып келген, амгы үеде пенсияда, Кара-Хөлде оолдарының чанында чурттап орат. Зоя Чымбаевна – архитектор, Кызыл кожуунда ажилдап-чурттап чоруур. Мени Валентина Чымбаевна дээр. Кызылдың башкы институтун дооскаш, башкылап ажилдап чор мен.

Төрөөн черивис, төрөл чонувус дугайында бижеэн номунарны ам ажы-төлүвүс, төрөл-дөргүлүвүс шупту былаажып номчуп турлар. Ханы уткалыг, өөредилгиг, чараш номунар дээш, улуу-биле өөрүп четтирдивиз, Күжүгет Серзеевич. Демир-үжүүнер ам-даа ылгын болуп, солун төөгүлери чырыкче бодарадынар-ла!

Күжүгеттеринин адын алдаржыдып чоруур өг-бүлөнерге Шагаа байырын таварыштыр бүгүдеге ак орукту күзедивис.

Валентина ӨЛЧЕЙ.

Бай-Тайга кожуун.
Тээли суур.

Шагаа чаларадды!

БОЙДУС-БИЛЕ ЧАНГЫС ААЙ

Хуулгаазын Күске чылы
Хуусаазында ээлчээн ээлээр.
Хуурактар бүгүдөгө
Хурал хураап, йөрээл сөңнээр.

Сарыг Күске Шагааазын
Сандан салып, чажыг өргүп,
Сарыг шажын чаңчылындан
Сагыш амыр уткуулунар.

Үе-дүптен бистиң бурунгулар-
рыбыс долгандыр хүрээлч бойду-
зу-биле чаңгыс аай аян-шинчилиг
амыдырап чораан.

Шагаа — шаандакы өгбелери-
вистиң езулаар чаңчылы. Карак чи-
веш аразында каптагайда хамык
болуушкуннар өскерлир. Ай, Хүн,
сылдыстар, Чер, бойдус байдалда-
рын шинчилеп, көшкүннеривис
чурагай өөредиин салгалдарга
арттырып каан.

Шагаа—шагның чаазы, үениң
чаазы, эргилдениң эгези. Ада-
өгбелеривис чылдың эгезин частың
байдалдарын баштадыр санап
чаңчыккан. Өгбелеривистиң өндүр
өөредин езугаар XVII 60 чылдар

эргилдезиниң 25-ки чазын — Шагаа-
зын 2008 чылдың февраль 8-те
Сарыг Чер бүдүштүг, чаңгыс ак
мең демдектиг хуулгаазын Күске
чылдың чырык херелдери шонары
билек, саңывыс салып, чажывыс
чажып, чалбарып, алгаг-йөрээл-
дерлиг уткуур чаңчылдыг бис.

Уткуурувус чылдың онзагай
демдектерин бурунгуларыбыс дег
сагыыр ужуруг бис. Чүдүлгевис
үндөзилчэн Будда Башкы үениң
эгезин, баштайгы дээжизин Күс-
кеге даандырган, онааган. Ынчан-
гаш хуулгаазын чыл. Эң ылаңгыя
Күске чылдыглар шажынны беш
салаазы дег сайгарып, шинчилезе,
бойдустуң болуушкуннарын Будда
дег өттүр билип, чонну эки орукче
эдертип болурлар.

Эрткен XV 60 чылдар эргилде-
зинде Тывавыска шажын делгере-
п, бүгүдөгө бараан болуп турган. А
XVI 60 чылдарның 6-гы Сарыг-
зымаар Чылан чылында (1929 ч)
хүрээ-хиит атеисчи-коммунистичи
езу-чурумга алыскан.

Эки үе эгилр. Ада-өгбелеривис
ажы-төлүңгө арттырап ужуруг
өөредии амгы XVII 60 чылдар эр-

гилдези-биле салгалдан салгалче
дамчып келгени — чоргаарал. Чаң-
чыл чурагай езугаар ук улуг эргил-
де чедер-артар чеди кызыл мең
демдектиг, арга-арыг дег арыг
ыдыктыг ыяш бүдүштүг Көк Күске
чылында (1984 ч) эргилгени—эки
эгелээшкин, демдек. Ол үеден

«Шагаа-2008»

бээр бо хүннерге чедир 24 чылдар
нүүрүн эдилеп турар бис. Буянын
үлө бүдүргөн бүдүштүглерни
хуулгаазын Күске чылы шаңнаар,
белек өргүүр, а эпчок чаңнап
чорааннарны экижидер дээш
элээн кезедип, чүдүлгезинче чүткү-
дер. Шажынывысче шаавыс-биле
эргилген эргилдесте амгы шагда
Будда-Ыдыктыг Далай-Лама Баш-
кывыс бурун Тывавысты ыдык-
тааны — деңнеп четпес буян.

1984 чылдан эгелеп, 1995 чылга
чедир үени түңнөп, Ыдыктыг Далай-
Лама Башкывыс кожавыс Моолга
Калачакра өөредиин бүгүдөгө ха-
йырлаан. Авыралдыг өөредигиниң
ачызында амылыглар амыр-менди.
Ийиги 12 чылдар эргилдези 1996

чыл От бүдүштүг хуулуп, дөрт но-
гаан мең демдектиг Кызыл Күске
овуруг кээп онзагайланган. Оон
бээр 11 чылдар иштинде тургус-
тунган чылдагааннарның түңнел-
дери хуулгаазын Күске чылында
илереп, боттанып болур. Ыдыктыг
Ыяштан От отчуур. А Оттан хүл
тыптыр. Хүл—Чер. Ынчангаш
Ыдыктыг Ыяш чылында ыдыктал-
ган XVII 60 чылдар Онзагай от
чылдарында келир үениң хөгжүлдө
хөрзүн чылдагаанын биске арт-
тырган. Онзагай Оттан Ыдыктыг
Чер тыптыр. Тывавыс, көшкүнне-
ривис чери — Ыдыктыг. Тыва кижиги
черже дүкпүрбес чаңчылдыг. Чер
холбаалыг ажил бүдүрерде «үрег-
дээр дээш үрегдөвейн, а албан
ажылы, чон ажылы, тараа, ногаа-
чимис ажылы кылып тур мен» деп
сүзүглээр.

Шаанда шажын-чүдүлгө делге-
реп турар шагда. Чевег-хөөр
турбаан. Чевег-хөөр эргивес.

Тывавыс чери дег, уткуурувус
Чер чылында шыдамыккай, чер дег
кадыг, быжыг, демниг, чаңгыс аай
үзелдерлиг болуулунар, эргим
чонум. Черивисти үрегдээр үзел-

диглерден камгалаары — черниң
ээлеринден хамааржыр. Черивис-
тиң казымал байлаа — Тываның
чонунун байлаа. Эгүүр шагдан
көшкүннеривис эт-сеп, алдын-
мөңгүндөн бай эвес, а энерел
сеткил-биле, мерген угаан-биле бай
чораан. Өгбелерге чоргаарланыы-
лыңар. Тыва черивистиң бөгүнгү
бойдузун XVIII 60 чылдарның сал-
галдарына сагыл аайы-биле арт-
тыраарын йөрээп, алгаңар. Чер чок
болза, амыдырал чок. Ава кижиги
чок болза, кижиги төрөлгөтен, салгал
турбас. Ыдыктыг Тывавысты тө-
рөөн ававыс дег камгалаалыңар.

Уткуурувус чыл 1 ак мең дем-
дектиг ужурунда, сагыыр байдал-
дар: Будда Өөредии — шажын,
сагыш-сеткил эртеми. Сагыш-сет-
килиңер чаа сагган сүт дег арыг
болзун. Арага амзаар, таакпылаар,
чаңчылдары кижизивес амылыг-
лардан оварныр.

Күске чылында күзелдеринер
боттаныр-ла болзунам. Чазаавыс
часпазын, чонувус чогултун, чүдүл-
гевис чүглензин.

Тензин Цүлтим,
тыва хелин.

Тожу тываларының чаңчылдары, ужурулары

ХӨЙҮК ТӨРЕЛ АЙМАКТЫҢ ОЮННАРЫ

Чурттап эрткенивис, ам үдеп турарыбыс Хаван
чылының бүдүүзүндө Тожуга хөй чылдарда амыдырап-
чурттап, садыг ажылынга бүгү назынында бараан болуп
чораан, Социалистиг Күш-ажылдың Маадыры, аңчы
Даржаа Эрестол Даржаевичиниң күдээзи Сундуй-оол
Монгушович Арандол Тожу тываларының чаңчылдары,
ужурларының дугайында солун чугаазында хокаш
малдыг хөйүк төрөл аймактың Шагааалаарын тайылбыр-
лап бергени аажок солун.

Хөйүк дээрге хөй деп сөстен
укталган сөс-тур. Шаг-шаанда
хөйүк төрөл аймак Амур, Онон,
Шилка деп хемнер баштарында
амыдырап-чурттап чораан. Олар
иви малдап, аңныыр-тывыш ажы-
лын кылып чораан.

Улуг улус-биле чергелештир
бичии уруглар боттарының аайы-
биле Шагаада ойнап-хөглээр. Чаа-
ла кылаштап эгелеп чоруур
чаштардан элээди оол, кыс уруг-
ларга чедир тускай Шагааалаар.
Олар тускай ойнаар бөөдей
чадырынга янзы-бүрү оюн ойнаар.
Ол оюннар чүгле чалгаа чазар
эвес, кижизидикчи утка-шынарлыг,
күш-дамыр болгаш угаан-сарыыл
сайзыралынга аажок ажыктыг.

Ыяштан, тостан, дыттан, терек
чөвүрээзинден дириг амытаннар-
ның дүрзулерин оюп кылып алгаш,
ыяштан кылган чаларның согу-
нары-биле дегзип ойнаарлар. Ол
дээрге аңнап турарлары ол-дур
ийин.

Бичии оолдар чарыларын ырак
эвес черге чарыштырап, эмдик
дүктүг мыйыстарны (иви оолда-

рын) өөредир, дүктүг хаак-биле чүс
кулаш черге чаржыр.

Шагаа үезинде бичии уруглар
«балыктап» ойнаар. Дөрт, беш метр
дурттуг сыражык бажынга хыл
дузак баглап алгаш, ак хар
кырында чолдак будукчугаштарны
балык деп шелип ойнаар.

Аң-мең өттүңүп ойнаары
Сыынны тос-биле мургулаар,
дошту кыйгырап, хойтулаар, эли-
ти, тооргуну, күшкүлдү эдиски-
лээр, диинни соккурар, үгүнүн,
өске-даа куштарның үнеринер,
бөрүнүн улурун өттүнер.

Тевектээри
Сыын мыйызындан төгерик
кескеш, ивиниң чөгдүр дүгүн аңаа
быжыглап, Шагаа үезинде аажок
маргыжып ойнаар. Көвей катап
тевек тепкен оолдар ичелээрге,
сиди кызыл-сарыг өңнүг алаар
дээр-ле болгай. Тевек база кончуг
адаанныг оюн.

Шагаа чоокшулап олурда, улуг
улустан дыңнаалат тургаш, уруглар
бөөдей чадырының самдар черин
кургаг дөжөк чөвүрээзи-биле сеп-
теп-селиир, иштин-даштын арыг-
лаар, ойнаар черлерин боттарының
шаа-биле дерип кылып алыр.

Шагаа бүдүүзүндө элээди оол-

дар шаназын кедип алгаш, ивилер-
ниң ойттап чоруур шыырын дес-
кинип көөр, кокай, бөрү кээп, кел-
бейн турарын эскерип хайгаараар.

Шагаа хүнү хаяаланып үнүп
олурда, шаа-биле белеткеп алганы
аыш-чеминиң дээжизин — иви,
балык эдин, мынды сүдүн, сар-
жаг, чөкпекти, ол ышкаш ай, бести
база өске-даа бар, чок аыш-чемни
калбак чарты ыяш кырынга делгей
салгаш, чүгле оолдар дөжөк кы-
рынга аппарып каар. Оон ол аыш-
чемни өрттедир. Орту кири хып
чорда, оолдарның бирээзи бо чы-
лын алды, киш, диин, аң-мең, куш
аймаа хөй болзун дээш, күскү үеде
тыпкан диининиң кезин хып турган
от-көске салгаш, эрткен чылдыын-
дан-даа артык көвей болурун
күзеп, чалбарыыр.

Дайынчы ДАМБА-ХУУРАК
дыңнап бижээн.

АЛДЫ ХАРЛЫМДА ШАГААЛААНЫМ

Ынчан алды харлыг мен. Аал-
дарыбыс эртен Шагаа болур деп
белеткенип эгелээм. Чоок-кавыда
аалдар эндерик, ынчалза-даа ол
кезек аалдарның эң-не хүндүлээри,
улуг назылыглар кырган-авам биле
кырган-ачам болганындан Шагаа-
ның кол эгелээр чери аалывыстың

кыштаа болган.

Шагаа дүнезинде чоок-кавы
кыштагларның аныктары аалы-
выска чыгылып кээп, хондур янзы-
бүрү оюннар ойнап, кажыктап тура
хонган.

Эртен даң бажында, хүн кара
өдөкке дээп турда, кырган-ачам
саң салып алгаш, аыш-
чемниң дээжизин отче
салып, ак чемин дээр-
же өргүп, йөрээл са-
лып турарын дың-
наарымга, бир тускай
аялга-биле ырлап тур-
ган-даа ышкаш. Эске-
рип турарымга, чаң-
гыс-даа херээжен ки-
жи чок, шупту эр улус
бар. Аалывыс чанынга

улуг хам кырган-авай чурттап
турган чүве. Оон Шагаада хамнап,
саң салып турганын көрбөз мен.
Бо шагда-ла хүн үнмээнде-ле эр,
херээжен дивес саңын салып, дүң-
гүрлээн турар апарган чүве-дир.

Ам бодап оорарымга, Шагаа
ынчан дыка чылыгга эртип турган-
дыр. Чунгулаан улустун тоннары
хөлчөк өдүп турар. Өдек адааның
хары эрип чыдар.

Саң салган соонда, аалда улуг-
биче чон амырлажып-мендилежи-
п, чолукшужуп, удур-дедир алгал-
йөрээл сөстөр солчуп, аштанып-
чемненип, оюн-тоглааны эгелей
бээр чораан. Эр улустун баг кага-
ры эртенинде безин уламчылаар,
кончуг-даа солун оюн ол. Херээ-
жен улус өгдө кажыктаан, аныак-

тар чуңгулаан, ырлашкан.

Эң солун оюн — тевектээри.
Мээң акыларым шупту тевектээр
улус. Чаңгыс черге туруп алгаш те-
вер болза, хүнзедир-даа теп бо-
лур. Өйлей тепкеш, соксап каарлар.

Тевекти канчаар-даа тевер.
Чаңгыс буттап, ийи буду-биле дал-
гып, чаңгыс буду-биле кызыл-чин-
нээр дээш-ле баар. Ол теверде өг
долгандыр тевер. Үш өгнү долган-
дыр тепкеш, хой кажаазын долган-
дыр солагай буду-биле тепкеш,
ынчан доозар. Бистиң Биин-оол
деп акывыс ол чылын тиилээн, кон-
чуг семис эът-биле шаңнаткан
чүве.

Эртенинде өске кыштагже
оюнун уламчылап чоруп каар.

Сарыг-оол САНЧЫ.

АЛБАН ЕЗУЗУ-
БИЛЕ КАЖАН
БАЙЫРЛАП
ЭГЕЛЭЭНИЛ?

Тыва Республиканың Төп
күрүнө архивинде бар докумен-
тилерден алгаш көөрге, ол 1861
чылдан бээр билдингир болуп
турар. Ол дугайында ынчангы Тыва-
ны чагырып турган үстүкү чер-
лерден Танды Уранхайны чагыра-
ган мээрч чаңгы дужаалдыг Ла-
мажапка мындыг дужаал бижик
чорутканы херечилеп турар. Ону
эрги моол бижиктен очулдурган
аянын өскертпейн парлаан.

«Дужаал чоруткан бижик.
Танды Уранхайны чагырап
мээрч чаңгы дужаалдыг Лама-
жаптың бижии.

Үгер-даа Очурга дужаап
чоруттум.

Дужаалдың ужуру: Ам
чанчын хевей Амбыс силерниң
черинерден дужааган бижикте
даштыкы төренин чазаар чорук-
туң Яамызындан чедирип келген
кыдат сөстүг бижиктин болгаш
хоойлу-дүрүм килдизиниң өргүп
билдирген бижиктинде бо чылдың
он ийи айның 19-та Луу (улу) шакта
таңманы хаар (каникул). Келир
чылдың бир айның 21 хүнүн Мо-
гай (чылан) шакта таңманы ажы-
дып, каникулду доозуп ажылдаар.

Таңманы хаап, каникулдаан
хүнден эгелээш, таңманы ажыдып
ажылдаар хүнге чедир эри-шүүл-
де херек шиидер чоруктарны
соксадыр.

Дүжүметтер шуптузу дүрүм-
биле ажылдаар черинге езулал
хевин кедер. Кирип албан-херек
шиидер черинге шупту маңнык хеп
кедип, курлуг хуруме кедер».

Мону Улиастайның чанчынга
аыттыг шапсып чедирдивис деп
келген. Мынчангаш Танды Уран-
хайны чагырап мээрч чаңгы ду-
жаалдыг Ламажапка дужаап
чоруткаш, эдертип күүсединер
деп келген.

Т.Э. 10 дугаар чылының 2 айның
19 хүнү.

Маадыр КУУЛАР,
Тыва Республиканың Төп
күрүнө архивиниң кол спе-
циализи.

Надежда ОЧУР

Орус чоннун мерген чугаазы езугаар, улус «кижини кеткен хевин көрүп уткуур-даа бол, угаанының деңгелин көрүп үдээр» дижит. Оон аңгыда, улуг орус чогаалчының «Кижиде шупту чүве чараш болур ужурулг» арны-даа, хеви-даа, сагыш-сеткили-даа» дээн сөстери база бар. А тыва чон бодунун талазындан «Идик бакта, эжик ырак...» деп мерген-не сөглээн. Бо бүгү сөс-домактарны сагындырыптар таварылгалар сөөлгү үелерде меңээ доктаамал таваржыр апарган. Азы, тодаргайлаар болза, долгандыр турар кижилерниң талазындан олбо кижиниң кеткен хевинге хамаарылгазы дыка хей бодалдарны хайныктырдыр. Кижилерниң карактарының көрүжүндөн-не илдең көстүп келир ол хамаарылга кандыг-даа болгулаар: кочулаан-шооткан, чексинген азы чарашынган, магадаан, адааргаан...

Хеп кижиниң амыдыралында улуг рольду ойноп турары чугаажок. Кижиниң кеткен хеви ээзиниң дугайында шупту медээлерни (балдырының дыңзыг-кошкаа, аажы-чаңының онзагайлары, бүдүжү, кылып турар ажылы дээш, оон-даа өске) долгандыр улуска дамчыдыптар хуулгаазын күштүг. Оон-биле кады кижиниң кеткен хеви долгандыр турар өске улустун хептиң ээзинге хамаарылгазын база хевирлептер болур.

Бо бүгүдөн аңгыда, кеттинген хеп кижилер аразында хамаарылгаларның, кижиниң амытанның аажы-чаңының эң-не чараш эвес шынарларын чырыкче ушта тыртып эккээр күштүг. Мээң бо бодалымга каттышпас-даа улус турары чадавас, ынчалза-даа амыдыралга болган каш чижек-биле бадыткаарын оралдажып көрей.

Кожа бажында чурттап турар, өөнүн ээзи уруглары бичи турдала чок апарган, үш уругну кара чааскаан азырап олурар ие кижини чокка чаа бодунун хомудаан сеткилин меңээ чугаалап олурду. Ужуру чүл дизе, уругларының хеймери, эге класс өөреникчизи кыс уруу декабрының соок хүннеринде күскү куртка кедип алгаш өөренип чоруп турган болган. Авазы даң бажында ажылдап чоруптар, уруу дүште өөренир. Авазы кежээ ажылында орай келир, ол аразында уруу өөренип каапкаш, чедип келген болур. Ынчангаш авазы уруунун чүнү кедип алгаш чоруп турганын кезек үеде билбейн артып турган болган. Соок-соок-ла болгай, уруу аарый бергенде, хамык чүве билдинип

келген. Уруунун кадыкшылы дээш, короткан-девидээн ие эге дээрзинде уруунга сөс-даа сөглөп шыдавайн барган.

Уруг кыжын кедер хеп чок кая турган деп. Авазы уруунга ийи чыл бурунгаар кылымал кештен даарап каан дублинка деп адаарывыс тонну чийк өртек-биле садып берген турган. Ол тонну уруу ийи чыл иштинде анаа кедип кыштаан, а бо чылын ону кедеринден ойталап эгелээн. «Чүге?» деп авазының айтырынга он хар безин четпээн бичи уруу «Ыянчыг чүве-дир» деп харыылаан.

Ужуру билдингени болза, уругнун класында бир бичи уруг эжин «Мындыг чүдек эрги дублинканы чеже кедер кижин сен? Өске

лунун «бөдүүн» куртказы шкафта кеттинмей астына берген турар...

Чаш амытанның хевин чүге бөдүүн, нарын, чараш, чараш эвес деп кажан ылгап өөрени берген-нвис ол, тыва чон? Бистин өгбелеривис безин бичи кижиниң хевин каастаар туржук, чараш ат-биле безин адавас, арай багай шолла ат-биле адаар турган болгай. Ол-ла самдар тоннар, ойбак идиктер иштинден чеже угаанныг, чараш, мөге-шырак кижилер өзүп келген деп бодаар силер? Азы байыг берген-нвис ол бе? Чоп ол хиреде булуң бүрүзүңге чединмес ядыывысты чарлаттынып, ол-бо диленген чоруур бис ынчаш?

Тыва чон бичи кижини бурган деп санаар чораан. Амгы ниити-

кочулай аарак чугаалажыр. Кандыг аңнын кежинден даарааны база улуг салдарны чедирер. «Кымыйовна хей-ле ынчап езуургап маңнаар, безин норка шубазы бар эвес» деп чугааны бир чогаал арнынга номчаан болзумза, бар шаам-биле каттырар турган боор мен ийин. Ынчалза-даа бо удаада каттырар харык менде чок болган.

Элдеп болган улус бис. Мен бодум хуумда, караам четпес болгаш ийикпе, улустун кеткен хеви хамаанчок, даштыкы омур-дүр-үзүн безин орта сактып ап шыдавас кижини болган мен. Ам чаа-ла өрээлче киргеш, чорупкан кижини, кандыг кижини кээп чорду деп айтырарга, шуут харыылаар чүве тыппайн баар мен. Оон ужуру-биле

ИДИК БАКТА, ЭЖИК ЫРАК?

(азы кижилерниң кеткен хепке хамаарылгазының дугайында)

хевиң чок кижини сен бе?» деп, кочулап сөглээн. Бичи кижиге ол сөстөр дыка аарышкылыг деггени билдингир. Оон мурнунда бодунун хевиниң эрги-чаазын херекке алыр хире эвес турган бичи кижини ол таварылганың соонда бодунун хевинче бир өске көрүш-биле көргөн. Аарып чыдар уруунун «Сен меңээ өске уругларда ышкаш «пуховик» курткадан садып берзинче, авай!» дээн сөстөрине ава харыылаар чүве тыппайн барган. Чаш кижиге авазының акша-шалыңы шупту чүвеге чедишпес деп чүвени тайылбырлаарга-даа билип алыры чөгөнчиг болгай.

Бо таварылгадан бо шагның уругларының аксы-сөзүнүн каржызын, сеткилин кадыкын деп түнел үндүрер улус-даа турары чадавас. А херек кырында оларны бис, улуг улус, ада-иелер шак ынчалдыр кижизидип турар болгай бис. Ол бичи уругну эжиниң хевин кочулаар кылдыр ада-иези кайыын-на албан-биле өөредип чыткан чүве деп, ынчалза-даа ынчанмас, ындыг чүве чугаалавас деп өөрөтпейн турарының уржуу турган боор.

Бичи кижиге хамаарыштыр бо ышкаш каржы сөстөр улуг кижиниң, артында башкы кижиниң аксындан база үнүп болур чүве бооп тур. Бир-ле садикте кижизидикчи башкы бодунун бөлүүндө кээп турар бичи оолдун идик-хевин ол бичи кижиниң чанынга, дыңнап турда-ла (!) өске башкы-биле чугаалажып олурган. Чугааның аяны бичи оолду кээргээн хевирлиг болза-даа, алыс ындында ооң ада-иезин кочулаан бодал чажыртынган турганы чугаажок. Башкызының чугаазын дыңнап алган 5 харлыг бичи оолак эртенінде садик баарда, мурнунда хүн кедип турганы бөдүүн, довуракка ойнаарда эпиг куртказын кедеринден ойталаан. Авазы ужурун айтырарга, хензиг амытан башкыларының чугаазың бирден-бирээ чокка авазыңга дамчыдып берген: «Эрестин ада-иезин боттарын көөрге, хөлчок кеттиниң алган, машина-балгаттыг улус-ла-дыр. Ол хирезинде чаңгыс борбак огулунга таптыг чараш хеп кедирбес, ол-ла бөдүүн куртказын кедирип-ле турар, харамы ындыг болган-нар-дыр аа?»

Бичи оолдун чараш хеви барын бар болбайн зан, ынчалза-даа довуракка ойнаарга, белен чыпшынамас, чугдунгур, эпиг болурга, ол «бөдүүн» куртканы кедирер турган ужуру ол. Оолдун авазы чежемейн сеткилин хомудап, хорадаза-даа, огулунун башкылары-биле сайгаржындан эпчок-сунган. Чүгле ол олчаан бичи о-

лелде чаш кижилерниң сагыш-сеткилин шоолуг-ла херекке албас апарганывыс коргунчуг-дур. Хептин бөдүүн-нарын бичи улус боттары ылгап өөренимес, олар улуг улустан өттүнүп, өөренип алыр болур. Ынчангаш чаш уругларывысты эш-өөрүн «хеви-биле уткуур» кылдыр боттарывыс өөредип ап турарывыс ол-дур. Боданыр үе келбээн бе?

Улуг улус аразында хеп ылгажыр, алалажыр деп чүвени оон мурнунда, шыны херек, чүгле шоодулгуг чугаалардан, чогаалдардан номчуур, комедия кинолардан көөр турган дээрден башка, таваржып көрбээн кижини болдум. Журналист эш-өөр аразында ажылдап чоруур үемде идик-хептиң каас-коязында-даа херекке албас болурунга база чаңгыгып калган турган боор мен ийин. Ынчалза-даа парлалгадан шала өскээр ырап, удуртулга хүлээлгезин күөседип турар бир албан черинге ажылдай бергеним соонда, ынак чогаалчы Василий Монгуштуң номнарында чуруттунган, бижиттинген маадырлар-биле херек кырында амыдыралга база таваржып эгелээн болдум мен ийин.

Бир дугаарында долгандыр турар кижилерниң мээң кеткен хевимче арай чиктиг кылдыр көөрүн эскерип каан мен. Ынчалза-даа чоорту ол «чиктиг» көрүштер соксаан – мээң кеттинеримге чаңгыг берген турганы ол боор. Дараазында кады ажылдап турарым эштерин (колдуу херэжжен улус дээрзи билдингир боор) өске улустун кедип алган хевин сайгаржып чугаалашкан турарын доктаамал дыңнаар апарган мен. «Ол Кымыйовна ол-ла костюм-юбказын та каш чыл кедип тур ыйнаан. Чүге өске таптыг хеп садып албас ирги? Акшазы четчир-дир». Азы бир кижини чаа хеп садып алган болза, «Оон ол садып алган чүвүрү ол садыгга ынча борбак акша өртектег чүве чорбаадыва» дээр. Бир эвес саттыгган чаа хептиң өртээ-даа шыырак, шынары-даа эки болза: «Ол садып алган чүвези дурт-сынынга шуут таарышпас чүве-дир. Көңүс хеп шилип билбестир ийин» деп түнөп каар. Меге эвес! Бодумнун адыр кулаам-биле дыңнааш, элдепсиниң шаг болганым домактар-дыр. Оларны чаңгыс бөлүк улус чугаалажып турар эвес, а барык ийи дугааргы кижини бүрүзү чугаалап турар деп билиңер. Кара кайгамчык!

Кыш дүшкенде, негей тоннар азы шубалар «аары» эгелээн. Бир кижини үнелиг кеш тонну садып кедип алган болза, өске чээли-биле садып алган кижини шала

эпчок байдалдарга-даа таваржып шаг болган. Кады чаңгыс өрээлге ажылдап олурганым кижини чаа хеп садып кедип алгаш азы чаа каасталга кадынып алгаш чедип келген болза, ону безин эскербес мен. Адак сөөлүндө «Мен мындыг чүве садып алдым. Кандыг-дыр?» деп айтыра бээрме, ам кээп эскерип кааптар. Бо шынарларда эки чүдү деп, ынчалза-даа кижилерниң кеткен хевин көрүп үнелес мен деп аашкыннып болур мен. Чүге дизе, ол хепти безин эскербээн болур мен.

Кижини бичи турда ада-иези «Ынчангаш! Ынча дивес! Ындыг болбас!» деп бо-ла чагаан, коңчаан турар боор. Амгы шагның ажы-төлү харын угаан-медерел талазы-биле бистен сайзыраңгай-ла ыйнаан харын, ынчалза-даа олар база ада-иезин дөмей-ле дыңнаар, хүндүлээр болгай. Ынчангаш «Чалчай эзер адаанга кандыг-даа айт чоруур, чалчыргай тон иштинге кандыг-даа эр чоруур» деп өгбелеривистин мерген сөстөрүн уругларывыска шын шиңгээттирер үе келгени чугаажок.

Ынчалза-даа кандыг-даа хеп кедип алгаш, хаан мен деп херек соктаныры база чараш эвес. Нүүлүнүн эгезинде орус, тыва чоннун мерген сөстери, улуг чогаалчының домаанын алыс утказын шын билип, амыдыралга ажыггап билир болза эки. Хирлиг-чуттуг азы кижиниң дурт-сынынга таарышпас хеп кедип алыр болза, «чиктиг» көрүштер албан таваржыр. Оон аңгыда, янзы-бүрү амыдыралчы байдалдарга таарыштыр кеттинеринге база өөренип алыры артык эвес. Назы-харыңга таарыштыр кеттинери база езулуг уран чүүл. Молада-ла чүве дээш, таарышпас хепти кедип алган кижилер каттырынчыг көстүр. Бөдүүн-даа бол, өртээ чийк-даа бол, кижиниң дурт-сынынга таарышкан, арыг-силиг хеп ээзин каастай берип болур. Ынчангаш хептиң чаражы дээрме аар өртектеги, каас-коязы эвес, а арыг-сили, мага-ботка таарышканы болур дээрзин утуп бар чыдарывыс коргунчуг-дур.

Мээң-биле чөпшээрешпезинер чадавас, эргим номчукчу. Ынчалза-даа үстүндө чуруттунган таварылгаларда бир дугаар ээлчегде бичи кижиниң психиказы качыгдан, улуг кижиниң сеткилин хомудаан болуп турар-дыр. Ол эки бе? Ол бичи кижини ол олчаан орустаарга, «комплексиг» (дидим эвес, сестип чоруур) кижини апарып болур болгай. Азы ол кочуурга улуг улус боттары база бичи тургаш, ындыг каржы «өөредигни» эрткен турганы ол чадавас боор аа? Чүдү деп бодаар силер?

СОЦИАЛ

ТӨЛЕВИРЛЕР ӨЗЕР

Россия Федерациязының Чазааның январь 31-де болуп эрткен хуралына социал төлевирлерни апрель 1-ден өстүрер дугайында чугааны кылган.

Кадык камгалал болгаш социал хөгжүлдө сайыды Татьяна Голикованың дыңнатканы-биле социал төлевирлер 8,5 хуу өзер. Ону Россияның 12,5 млн. инвалидтери, 2 млн. 700 муң ажыг хоочуннар, Чернобыль авариязының 1,5 млн. киржикчилери алыр. Оон аңгыда, улгаттырган пособиени 3 муң ажыг Совет Эвилелинин, Россияның Маадырлары, Алдар орденниң долу эдилекчилери база 3 муң ажыг Социалист Күш-ажылдың Маадырлары, Күш-ажыл Орденниң долу эдилекчилери алыр эргелиг болур. Чуртта өртек-үне хүн бүрү өзүп турар болгаш бо өздүлдер социал дузаламчы ап турарларга чүү-даа болбас акша-төгерик дээрзин Чазак кежигүннери демдегеп турар.

Өздүлдер кайы хйре болурул? Дайын инвалидтеринге—210 рубльге, Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилеринге—157 рубльге, «Ленинградка блокада үезинин чурттакчызынга» база дайын хөдөлүшкүннеринин хоочуннарынга 115,6 рубльге өзер.

Сайып Т. Голикова регионнарда чиигелдер ап турарларның социал төлевирлери улгадыр деп аазаан. Олар дээрме, күш-ажылдың хоочуннары, тылдың хоочуннары, политиктиг репрессияга когаараннар-дыр. Хоойлужудулга езуугаар бо категорияның хоочуннарының социал дузаламчы төлевирин субъектилер боттары чорудар дээрзин сайыт айткан.

Чазак кежигүннери херээжен улустун алыр пособие акшазын өстүрер талазы-биле чугааны чоруткан. Бо чылын ажылдап турар болгаш бир дугаар уруун божоан херээженнерниң бир айда пособиеси 127,5 рубльге өскөн, оон ортумак нити-түнү 1627,5 рубль, а ийиги болгаш оон хей уруг божоаны дээш ортумак пособие айда 3255 рубль апаар. Пособиениң ортумак хемчээли 6510 рубль болур. Ие капиталының хемчээли 271,25 муң рубльге чедир өзер.

«Российская газета» солун, февраль 1.

АНЫЯКТАРГА ДЕТКИМЧЕ

Тыва Республиканың Чазааның кежигүннери тускай сорулгалыг «Тыва Республиканың аныяк өг-бүлелерин чурттаар оран-сава-биле 2003-2010 чылдарда хандырыяның» программанынче өскерилгелер кириренин деткээн.

Ук программаның киржикчилериниң назы-харын 30-35 харга чедир улгаттырырын сүмелеп турар. Ол ышкаш күрүнө субсидиязын долу эвес өг-бүлелер база ап болур эргелиг (чүгле адалыг азы иелиг болгаш оларның назы-хары 35-тен ашпас болур).

ТР-ниң тудуг болгаш чуртталга-коммунал ажыл-агыйының сайыды Александр Гришеленоктуң медээзи-биле алырга, ниитизи-биле программаның өртек-үнезини 1 миллиард рубль, оон иштинде 284 миллион рубльди федералдыг бюджеттен, 579 миллион рубльди бюджеттен дашкаар болгаш 75 миллион рубльди республиканың бюджетинден тывар.

Программага кезектээшкенин улуг-биле киржилге база көрдүнгөн. Нарын айтырыгга акшаландырышкынны федералдыг курлавырлардан 77,5 хуу, региондан 22,5 хуу кирирени көрдүнгөн.

32065

ООН
БӨДҮҮН
ЧЕРЛЕ
БОЛБАС!ЮРИДИКТИГ ЭРГЕЛИГ АЛБАН ЧЕРЛЕРИНИН БОЛГАШ
ХУУДА САЙГАРЛЫКЧЫЛАРНЫН КИЧЭЭНГЕЙИНГЕ

ОНЗАГАЙ САНАЛДЫ КИИРИП ТУР БИС!

АВТОМОБИЛЬДИ ЛИЗИНГИТЕ САДЫП АЛЫР – (ЧЭЭЛИ-БИЛЕ ЭВЕС)

«Элемент-Лизинг» КХН-ни таварыштыр

✓ЭН БИЧЕ дадывырлыг

✓АВТОМОБИЛЬДИ БӨГҮН АП АЛЫҢАР,
а санажыры – 3 чыл дургузунда✓ҮНДҮРҮГ ОНААРЫН
ЭВЭЭЖЕДИП АЛЫҢАР

✓ТЫВАНЫН БҮГҮ КОЖУУННАРЫНДАН СИЛЕРНИ

ШИИТПИР ХҮЛЭЭП
АЛДЫНГАН!
ЧЫЛДА 6,1%Дараазында адресинде манап тур: «АВТО-ЦЕНТР на КАЛИНИНА»
Кызыл хоорай, Калинин кудумчузу, 118, т. (39422) 5-44-55, 5-19-07.акция чылды төндүр
уламчылаарТыва Республиканын Чазанын Даргазынын 2008 чылдың
февраль 1-де №28-а айтышкыны-биле бадылаанТыва Республиканын Чоннуң байырлалы Шагааны
2008 чылда эрттирер талазы-биле хемчеглернин
П Л А Н Ы«Шагаа – 2008» театржыткан көргүзүлгөр —
февраль 6-10, 11.00 шакта, Алдын-Маадыр аттыг
Национал музей.«Шагаа – тыва Чаа чыл» делгелге, тайылбыр-
беседа — февраль 6-10, 11.00 шакта, А.Пушкин
аттыг Национал библиотека.«Шагаанын аян ырылары Тыва черде» —
делгелге-көрүлдө — февраль 6-10, 13.00 шакта,
А.Пушкин аттыг Национал библиотека.Эр болгаш херээжен улус аразынга
шыдыраа маргылдаазы — февраль 6-7, 10.00
шакта, Национал парктын шыдыраа залы.«Азия Төвү» шыдыраага мастерлер аразын-
га республика маргылдаазы — февраль 5-9, 10.00
шакта, ТР-ниң Энергия болгаш үлетпүр яамызы,
Калинин кудумчузу, 6.11.«Буян-Бадыр» хөгжүмнүг ши — февраль
6, 17.00 шакта, Улусчу чогаадылга бажыны.Эр улус аразынга бильярдка маргылдаа —
февраль 7, 11.00 шакта, Национал парктын бильярд
залы.«Хайыралыг Хаван чылын үдээлиңер,
хүндүткелдиг Күске чылын уткуулуңар»
байырлыг көргүзүг — февраль 7, 16.00 шакта,
Тыванын күрүне филармониязы.«Шагның чаагай эргилдизи, Шагаа-биле
чолукшуул» хоорайның чурттакчы чонунга
лама-башкыларның киржилгези-биле езулал-
кежээ. «Буддизм» темазында тыва национал
оюннар болгаш викториналар — февраль 7-ден
8-че, 8-тен 9-че 20.00 шактан эртенгинин 6 шакка
чедир, «Строитель» КБ.«Адазының оглу» уран-чечен фильм,
февраль 7-8, 13.00 болгаш 16.40 шактарда,
«Отчугаш» кинотеатры.«Скиф алдынының изи-биле» документал-
дыг фильм — февраль 7-8, 14.40 шакта,
«Отчугаш» кинотеатры.Мөргүл номчууру — февраль 7-ден
8-че 21.00-5.00 шакка чедир, В.Көк-оол

аттыг Тыванын хөгжүм-шии театры.

Хүн үннерин уткууру, «Саң салыр» езулал
— февраль 8, 5.00 шакта, Каа-Хем биле Бии-Хем-
ниң каттышкан черинин чанынга (Национал парк).Аныяк оолдар болгаш уруглар аразынга
стол теннисинге спортчу маргылдаалар — фев-
раль 8, 11.00 шакта, Национал парктын теннис залы.Элээди уруглар аразынга спортчу оюннар
(национал оюннар, конкурстар) — февраль 8,
11.00 шакта.«Күске чылым менди-чаагай, өршээ, күдүк
базып мөгөйдим, өршээ!» чоннуң хөглээшкени
— февраль 8, 12.00 шакта, Арат шөлүңге.Спортчу маргылдаалар болгаш оюннар
(тевек, аргамчы октаары, хендир аргамчы
тыртары, армреслинг) — февраль 8, 12.00 шакта,
Арат шөлүңге.«Ада-ие өгбелер-даа, аныяк-чаш уруглар-
даа — Шагаавыста чолукшуул!» Тыва Рес-
публиканын Култура яамызының национал
оркестринин байырлыг көргүзүү — февраль
8, 13.00 шакта, Улусчу чогаадылга бажыны.«Теве мунган күске» театржыткан көргүзүг
— февраль 8, 15.00 шакта, В.Көк-оол аттыг
Тыванын хөгжүм-шии театры.«Шагаавысты уткуулуңар!» аныяктар
концерти — февраль 8, 18.00 шакта, Улусчу
чогаадылга бажыны.Тыва Республиканын команда аайы-биле
бирги чери дээш национал хүрешке маргылдаа
— февраль 9, 10.00 шакта, «Сүбедей» спорт-
комплекс.Тевек болгаш аргамчы октаары тыва
национал оюннар — февраль 9, 12.00 шакта,
«Сүбедей» спорткомплекс.Тыва Республиканын бирги чери дээш
национал хүрешке маргылдаа — февраль 9, 16.00
шакта, «Сүбедей» спорткомплекс.«Күске чылым чолдуг болзун,
өршээ!» езулал-кежээ — февраль 9,
18.00 шакта «Енисей» КБ.

Юбилейиңер-биле!

Бистиң эргим, ынак угбавыс Галина Аковна, честевис
Бузукай Сегбеевич ТАЙБЫЛДАР бо хуннерде өг-бүлө
тутканындан бээр 50 чыл оюн демдегеп турар. Оон аңгыда
угбавыс февраль 2-де 70 харлаан. Угбавыстын бо ийи дакпыр
байырлалын таварыштыр байырывыс чедирип тур бис. Ол
хөй чылдарда библиотекарылап, а честевис бүгү назынында
чоллачылап ажылдап келген.Амгы үеде олар хүндүлүг дыштанылгада, Тожунун
Сыстыг-Хем суурда чурттап чоруурлар. 50 чылдарнын
иштинде дөрт оолду, ийи кысты эртем-билигге чедирип
өстүрген болгаш думалары биске бо хуннерге чедир ачы-
дузаны, арга-сүмени харам чокка берип турар.Угбавыска, честевиске юбилейи-биле байыр чедирби-
шаан, оларга черге чедир мөгөйп, уруг-дарыынын, уйнука-
рынын, думалары бистерниң аравыска ам-даа хөй чыл-
дарда аас-кежиктиг, кадыкшылдыг чурттаарын күзедивис.Тожу кожуунун Ий суурунда чурттап
чоруур думазы Татьяна Баглат, күдээзи
Александр болгаш оларнын ажы-төлү.

Төрүттүнген хунуңер-биле!

Чаа-Хөл кожуунун Ак-Туруг суурунда чурттап чоруур
эргим, хүндүлүг, ынак ада-иевис Хураган-оол Монгушович,
Александра Сандыковна МОНГУШТАРНЫН өг-бүлө тудуп
чурттаандан бээр 46 чыл ою. Кыштын адаккы айы февраль
айда ачавыс Хураган-оол Монгушович 68 харлаар. Ол сагыш
човангыр, биче сеткилдиг, кады чурттаан эжинге, ажы-төлүңге,
уйнукарынга, дөргүл-төрелдеринге чөлөңгиле бооп чурттап
чоруур.Ортун уруу Неллянын уруглары - бичии уйнукары Алисия,
Ай-кыс оларнын база төрүттүнген хуннери. Энерелдиг эргим
кижилеривиске төрүттүнген хуннери таварыштыр омак-хөгүлүг,
аас-кежиктиг, каң дег кадыкшылдыг болурун, бистиң аравыска
узуң назын назылап чоруурун, өөрүшкүнү сеткиливис
ханызындан күзевисаан, үнүп орат Чаа чыл Шагаа байырлалы-
биле байыр чедирип тур бис.

Айым биле Хуннм ышкаш,

Алдын чырык чүве-ле чок.

Ачам биле авам ышкаш

Авыралдыг чүве-ле чок.

Ажы-төлү, уйнукарындан.

Сеткилимниң ханызындан...

Чаа цүнп орат Күске чылын уткаан Шагаа байырлалын
таварыштыр республиканын гинекология эмнелгезинин кезер
эмчизи Любовь Сергеевна Ооржакка, ассистент Татьяна
Шуткуевна Чымбага, анестезиолог эмчи Омак Борбак-оолович
Ооржакка, анестезист Сылдыс Викторевна Сатка, эмчи
сестралары Долаана Доржуевна Манганиковага, Чечек Көк-
Хунаевна Кармага, Шончалай Хуруутка, санитаркалар
Долаана Иргитовна Сарыг-Дегега, Салбак Арыевна Ооржакка
изиг байырымны чедирип, аас-кежикти, өөрүшкүнү, кадыкшылды,
чедишкенин сеткилимниң ханызындан күзеп, аарып
турганым берге цеде меңээ көргүскен ачы-буяныңар дээш өөрүп-
четтиргенимни илередип тур мен.Күзэлдериңер бидиңиз, чорууңар чогуңгуз, орууңар ак-ла
болзунам, хүндүлүг эмчилерим!

Хүндүткел-биле,

Чечен Чимей-ооловна Салчак.

ХОСТУГ ОЛУТКА КОНКУРС

Тыва Республиканын Чазанын Аппарады башкарыкчы
специалист албан-дужаалдың хостуг олудунга конкурска
киржири-биле документилерни хүлээп эгелээрин чарлап тур
Негелделери:«Информатика» мергежил талазы-биле тускай дээди эртемниг,
инженер-программист албан-дужаалга ажылдаан стажы 2 чылдан
эвээш эвес;«программист» мергежил талазы-биле тускай ортумак эртемниг,
программист албан-дужаалга ажылдаан стажы 2 чылдан эвээш эвес
болур.Документилерни Тыва Республиканын Чазанын Аппарадынын
кадрлар талазы-биле килдизинге ажылчын хуннерде 2008 чылдың
март 7-ге чедир хүлээп алыр.Адреси: Кызыл хоорай, Чүлдүм кудумчузу, 6. 18,
Чазак Бажыны, каб. 304, тел.3-64-05(Солуннуң дараазында номери
февраль 12-де үнер).

САДЫП АЛЫҢАР

Орус челер аъттарны — 9 харлыг бени 40
муң рубль-биле, 3 харлыг бени 30 муң рубль-
биле, бени болгаш 1 харлыг кулунну 10-10
муң рубль-биле садып тур бис.Адреси: Хакас Республика, Орджони-
кидзевск район, Кожухово суур, Советская
кудумчузу, 6.4 кв.2.Харылзажыр телефону: 89134478801,
Сергей.ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканын Чазаа.
Кол редактор С.С.МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:

Кол редактор — 2-01-35, кол редакторнун орадакчызы — 2-19-87,
тел/факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91.КИЛДИСТЕР: нийтиел-политиктиг килдиз — 2-18-10, култура,
өөредилге — 2-03-88, чагаа — 2-03-87, көдээ ажыл-агый, очулга
— 2-17-09, үлетпүр — 2-40-77. e-mail: shyn@tuva.ru

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 9451. Чагыг 13. Номерни парлааже дужааганы:
график езуугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.АГАР САНЫБЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк «Тувакредит»,
Кызыл ИНН—1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.Россия Федерациязынын Парлалга, телерадио-дамчыдылга болгаш
массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызынын Ортаакы
Сибирьде регионнар аразынын девискээр эргелели «Шын» солунну 2004
чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730.

ТР-ниң «Тываполиграф» унитарлыг күрүненин бүдүрүлгезинге парлаан
(Кызыл, Шетинкин-Кравченко, 1).Солунда парлааттыг материалдарнын авторларынын бодалдары
редакциянын туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айтыгынган саннары
болгаш өске-даа фактылары, дыңнадылары дээш авторлар боттары
харытлаар.